

Autor: Bradley J. Birzer

Jakkoliv jde o skvěle napsanou knížku, těžší **1984** ze šťastného načasování svého vydání na přelom samého konce 2. světové války a zrodu války studené. Přestože v roce 1943 ještě trval falešně srdečný vztah Západu se Sovětským svazem, několik let po kapitulaci Německa a Japonska došlo k vystřízlivění. V roce 1956 Russell Kirk popsal velice trefně sílu románu následovně:

„Kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.“

„Shodou okolností měl George Orwell nesrovnatelně větší vliv při odvracení Angličanů od kolektivních utopií po své smrti, než si za svého života vůbec dokázal představit. Dopad 1984 na veřejné mínění dosti účinně popírá argument, podle něhož myšlenky pouze odrážejí vlivné společenské a hmotné faktory doby.“ [1]

Kirk viděl román jako obrat v myšlení, který učinil argumenty plánovačů přinejlepším podezřelými - a přinejhorším děsivými. V osobnější rovině si pak Kirk uvědomoval, že kdyby **1984** nevydláždil cestu, jeho vlastní veledílo *The Conservative Mind* by nikdy nedosáhlo takového úspěchu. Ať už se jejich politické představy lišily jakkoliv, připravil Orwell půdu k přijetí Kirkových idejí - nebo alespoň zájmu o ně.

V rozhovoru z listopadu 1984 rodák z Michiganu zdůraznil význam vydání **1984** před *The Conservative Mind* (česky *Konzervativní smýšlení*, Občanský institut 2012), protože přispělo k „ovzduší střízlivé reflexe“, díky níž Západ přehodnotil své minulé vztahy se Sověty, které byly na začátku 50. let už obecně považovány za takřka zradu a důvod k pokání za pakt s ďáblem. [2]

Přestože na sebe Orwell v románu navrhl četné významy, které jistě stojí za samostatný rozbor, pro účely této eseje bych se rád podrobněji zabýval dvěma motivy: překrucováním a zjednodušením jazyka a převrácením a zničením konceptu času. Orwell vytvořil proslulou formu anglického jazyka - postideologického a okleštěného do té míry, že ztěžoval či přímo znemožňoval svobodu myšlení, tvořivosti i představivosti - nazvanou „newspeak“. V tomto označení nacházíme přinejmenším dva zásadní významy. Zaprvé popisuje jazyk, stojící daleko za - nebo pod - moderní angličtinou, která se v průběhu staletí vyvinula takřka bez jakéhokoliv vedení či vlivu shora. Jazyk se vyvinul přirozeně a bez „struktury velení“ možná do nejvyšší míry ze všech institucí. Jak si povšimnul pronikavý politický filozof **Friedrich August von Hayek**, vyrostl sám od sebe; spíš objeven než vytvořen. Newspeakelem však jeho evoluce končí a začíná devoluce, ohraničená jen zdánlivě nekonečnou urputností tyranské společnosti. Všimněme si, že sestup bude mnohem ostřejší než postupný vývoj kupředu a vzhůru. V rámci delšího rozhovoru mezi hlavním hrdinou (ve skutečnosti spíš antihrdinou)

Winstonem Smithem a jeho nejbližším přítelem (je-li v tomto případě „přítel“ vhodný výraz), filologem a stranickým intelektuálem Symem, naplněným „jedovatou horlivostí,“ odhalujeme mnohé. Syme Smithovi v jídelně nadšeně vysvětluje „krásu“ Jedenáctého vydání slovníku newspeaku.

„Je to krásné ničit slova. Samozřejmě největší odpad je u sloves a přídavných jmen, ale jsou i stovky podstatných jmen, která by se dala vyřadit také. Nejde jen o synonyma, ale i o antonyma. Koneckonců, jaké oprávnění má slovo, které je jen protikladem jiného slova? Slovo obsahuje protiklad už samo v sobě. Vezmi například adjektivum ‚dobrý‘. A když už máš slovo jako ‚dobrý‘, k čemu je ještě slovo ‚špatný‘? ‚Nedobrý‘ docela stačí – je dokonce lepší, protože je přesný protiklad, což to druhé není. Anebo když potřebuješ silnější výraz pro ‚dobrý‘, jaký má smysl, aby existovala celá řada vágních, zbytečných slov jako ‚vynikající‘ a ‚skvělý‘, a všechna ostatní? ‚Veledobrý‘ ten význam pokrývá, nebo ‚převedobrý‘, když chceš něco ještě silnější. Samozřejmě že tyto tvary už používáme, ale v konečné verzi newspeaku nebude už nic jiného. Nakonec bude celý pojem dobra a zla vyjadřovat jen šest slov – ve skutečnosti jen jediné slovo. Chápeš, jaká je to krása, Winstone?“ (str. 34 – v citacích byla použita tato [online verze 1984](#))

A dodává, že neexistuje důvod pro zachování dvou či tří výrazů tam, kde postačí jediný.

Jediný pochopitelně nestačí, jelikož masivní rozsah anglické slovní zásoby má své důvody. Mluvní anglického jazyka zpravidla oceňují specifická slova kvůli jejich jedinečným významům. Na rozdíl od němčiny, která při vytváření nových slov kombinuje existující výrazy, přijímá či vytváří angličtina nová slova. Přestože angličtina nabízí několik slov, jejichž význam se překrývá z 50-90%, cení si možnosti zvolit přesný termín.

Newspeak však slouží propagandistickým účelům. Nejen Orwell se uprostřed dvacátého století obával, že Západ sklouzává od umění a komplexity k jednoduchosti a propagandě. Ke konci 30. let vyjádřil americký intelektuál **Walter Lippmann** obavy, že takřka celý západní svět zpolitizoval a zatáhl jazyk a umění do stoky moci a moci pro moc. V roce 1946 napsal anglo-velšský učenec **Christopher Dawson**, že politika pohltila všechny ostatní oblasti života do svého nenasytného chřtánu. Ve své velice dojemné povídce *Leaf by Niggle* vedle sebe Tolkien nádherně klade přirozenost umění a podlidskou povahu propagandy. Zatímco umění dodává lidské bytosti důstojnosti, propaganda apelem na nejnižší lidské stránky usiluje o poslušnost a kontrolu.

Syme si v knize správně uvědomuje, že výběr slov vede k nezávislému myšlení. Nad okoralým chlebem Winstonovi říká: „Srdcem stále ještě lpíš na oldspeaku s celou jeho vágností a zbytečnými významovými odstíny. Nechápeš, jaká krása je v ničení slov.“ (str. 34) Zúžením slovníku se člověku nevyhnutelně zužuje i myšlení. Navíc zavedením slov s protikladnými významy jako „**crimestop**, **blackwhite** a **doublethink** ho činí neochotným a neschopným uvažovat o čemkoli příliš do hloubky.“ (str. 123)

S plným vědomím a využitím možností newspeaku **Velký bratr** s neblahou proslulostí vyhlašuje: Válka je mír; svoboda je otroctví; a nevědomost je síla. V projevu netušené poddajnosti přirozenosti přijali lidé světa 1984 tyto lži jako nezpochybnitelné pravdy, nezbytné pro stabilitu a řád samotné podstaty společnosti. Zpochybnit je znamená jisté nepohodlí a takřka jistou smrt. Jak říká Smithovi během výslechu postava nejvíce se blížíící Velkému bratru:

„Jde nám jediné o ni [moc]. Nejde nám o bohatství nebo přepych, dlouhý život nebo štěstí; jen o moc, o čistou moc.“ Konec konců, pokračuje, „cílem moci je moc.“ Existuje-li Bůh, je to moc. „My jsme kněžší moci.“ (str. 153)

Skutečná moc nespočívá v první řadě v moci nad hmotou, ale nad lidmi.

Dalším fascinujícím rysem knihy je Orwellovo využití času a úvahy nad jeho subjektivní povahou v dystopickém světě. Jak už bylo zmíněno, musí Velký bratr a strana Angsoc neustále vymazávat minulost a dokonce i vlastní zásahy do minulosti. Jde o proces bez konce, a to z něj činí zásadní prvek kontroly společnosti státem. Název knihy odkazuje na fascinující aspekt příběhu, protože hlavní hrdina Winston Smith ve skutečnosti nemá potuchy, jaký rok se právě píše. Strana vyhlásila, že rok 1984, a proto to tak je, ale podle našeho kalendáře může stejně tak dobře být rok 1983, 1985 nebo jakýkoliv jiný. Smithův první čin vzdoru v samotném vyprávění představuje zápis data do svého sešitu z černého trhu: 4. dubna 1984 (str. 10). Tímto skutkem otiskl svou osobnost na papír, ale stejně zásadně také zakotvil vlastní existenci, čímž dal sám sobě řád – a nakonec i místo v transcendentní sféře spravedlnosti. Tento čin ostatně pro něj i jeho osobnost znamená víc než cokoli jiného. Jestliže píše pro budoucí generace, uznává, že budoucnost buď bude připomínat současnost anebo se od ní bude lišit. V prvním případě mu nikdo nebude naslouchat, v druhém bude jeho trápení „zbytečné“. (str. 10)

Význam času mučí Winstona napříč celou knihou. V horním patře starožitnictví najde „starodávné hodiny s dvanácti čísly na ciferníku.“ (str. 59) Později se mu neodbytně vracejí slova dětské říkanky:

Pomeranče, citróny, u Klementa maj zvony.

U Martina vyzvánějí, tři farthingy po mně chtějí. (str. 60)

I když veršovánka připomněla Smithovi lepší minulost, spolu se všemi současníky uvěřil, že už je mrtvý, chodící mrtvola. V jednom okamžiku se pokouší předložit jakousi podobu dějinného povědomí své milence Julii: „Dějiny se zastavily. Neexistuje nic kromě nekonečné přítomnosti, v níž má Strana vždycky pravdu.“ (str. 93) Její odpověď Smithem, který se i ve stavu živoucí smrti pokouší nalézt nějaký smysl, otřese: „Víš přece, že je to všechno blbost,

tak proč se tím znepokojoval?“ (str. 93) Smith dospěje k závěru, že není „cílem zůstat naživu, nýbrž zůstat lidský.“ (str. 99)

Přesto Velký bratr Winstona s Julií dopadne, uvězní a mučí. Během celé procedury nedávají věznilé zadrženým najevo, jaká je zrovna část dne. Bez oken a následkem nepravidelného podávání jídla věznil rychle ztrácejí veškerý pojem o čase a neví ani, jestli je venku den nebo noc. Všechno ztratilo řád. V průběhu mučení Smith musí opakovat jeden z pilířů stranického učení: „Kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost“ (str. 144) Slogan je zlovolnou parafrází dětské říkanky *Oranges and Lemons*. Čas nemá žádnou nezávislou liturgii, roční období či nevyhnutelnosti – slouží jen jako nástroj moci. Když se Smith brání a zoufale se drží přesvědčení, že čas má význam a že budoucnost vždy může být lepší, jeho mučitel mu odpovídá: „Jestli chceš obraz budoucnosti, představ si vysokou botu, která dupe po lidské tváři – navždycky.“ (str. 155)

Poznámky:

[1] Kirk, “The Path to Utopia,” *Beyond the Dreams of Avarice*, str. 181-182.

[2] Rozhovor s Russellem Kirkem z 11. listopadu 1984, citován v Roddenově *Every Intellectual's Big Brother*, kap. 4 „A Leftist by Accident?": Orwell and the American Cultural Conservatives, str. 78.

Článek Bradleyho J. Birzera *The Dystopia of Orwell's "1984"* vyšel na stránkách *The Imaginative Conservative* 30. května 2015.